

4. Довгошия Т. Борщівська вишиванка. Історія і сучасність / Т. Довгошия. – Тернопіль : Мала академія наук України, Терноп. обл. відділення, 2010. – 99 с.
5. Джегура-Литвінець Е. М. Вишивання. Стародавні українські стібки: альбом / [авт.-упор. Джегура-Литвінець Е. М.]. – Київ : Посередник, 1995. – 32 с.
6. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка західних областей УРСР / Р. В. Захарчук-Чугай. – К. : Наукова думка, 1988. – 184 с.
7. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка / Т. В. Кара-Васильєва, А. Чорноморець. – К. : Либідь, 2002. – 160 с.: іл.
8. Кара-Васильєва Т. Українська вишивка / Т. Кара-Васильєва [альбом] – К. : Мистецтво, 1993. – 263 с.: іл.
9. Кулинич-Стахурська О. Мистецтво української вишивки. Техніка і технологія / О. Кулинич-Стахурська. – Львів, 1996. – 176 с. : іл.
10. Панченко Л. М. Вышивания: альбом / Л. М. Панченко. – Киев : Техника, 1990. – 22 с.
11. Покусінська Л. Борщівська народна сорочка. Матеріали. Крій. Техніки шитва. Колекція Борщівського краєзнавчого музею / Л. Покусінська, О. Покусінський. – Київ : ТОВ «Новий друк», 2013. – 362 с.: іл.
12. Польові матеріали, зібрані в с. Городок Заліщицького р-ну Тернопільської області // Архів автора. – Зошит № 1. – С. 4.
13. Польові матеріали, зібрані в м. Борщів Борщівського р-ну Тернопільської області // Архів автора. – Зошит № 9. – С. 1.
14. Стельмашук Г. Г. Давнє вбрання на Волині / Г. Г. Стельмашук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 276 с.
15. Учись вишивать: альбом / [авт.-упор. Сорокіна Л. М.]. – Киев : Рад. школа, 1988. – 8 с.
16. Шерстюк Л. Г. Художня вишивка: Біла і прорізна гладь [практ. порадник] / Л. Г. Шерстюк. – К. : Техніка, 1996. – 12 с.

УДК 738 : 745

С. О. ВОЛЬСЬКА

РОЗВИТОК НАРОДНОЇ КЕРАМІКИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ XIX–XX СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто розвиток народної кераміки Західного Поділля кінця XIX–XX ст. у руслі традицій попередніх поколінь. Визначено, що особливий вплив на гончарство регіону мали ремісничі цехи, згодом художньо-промислове шкільництво та взаємодія з сусідніми етно-регіонами.

Ключові слова: Західне Поділля, кераміка, гончарі, ремісничі цехи, школи кераміки.

С. А. ВОЛЬСКАЯ

РАЗВИТИЕ НАРОДНОЙ КЕРАМИКИ ЗАПАДНОГО ПОДОЛЬЯ КОНЦА XIX–XX ВЕКА

В статье рассмотрено развитие народной керамики Западного Подолья конца XIX–XX века в русле традиций предыдущих поколений. Определено, что особое влияние на гончарство региона имели ремесленные цеха, впоследствии художественно-промышленные школы и взаимосвязь с соседними этнорегионами.

Ключевые слова: Западное Подолье, керамика, гончары, ремесленные цеха, школы керамики.

DEVELOPMENT OF FOLK POTTERY WESTERN PODILLYA
AT LATE XIX–XX CENTURIES

The article deals with the development of folk pottery Western Podillya at late XIX–XX centuries. Which developed in line with the traditions of previous generations. It was determined that a particular impact on regional pottery craft guilds were subsequently Arts and Crafts schooling and interaction with neighboring regions.

Keywords: *Western Podillya, ceramics, pottery, pottery craft guilds, schools ceramics.*

Керамічне виробництво на Західному Поділлі побутувало здавна і було одним з найпоширеніших ремесел. Народна кераміка досягла високого рівня розвитку наприкінці XIX ст. й активно розвивалася до середини XX ст. попри складні суспільно-економічні умови. З другої половини XX ст. гончарство почало занепадати.

Кераміка Західного Поділля цікавила науковців як складова частина української народної культури і мистецтва. Однією з перших ґрунтовних праць, у якій висвітлено гончарство Західного Поділля в контексті дослідження народної кераміки західних областей України, стала монографія К. Матейко [17]. Тенденція звернення науковців до питань народної кераміки, в тому числі й західноподільської, знайшла своє висвітлення у численних мистецтвознавчих працях Н. Боренько, Л. Герус, В. Гирман [6], С. Козачої, О. Дяків [11], Г. Івашків [12], О. Клименко [13], Ю. Лашука, О. Ноги [18], М. Станкевича [21], Г. Стельмашук [22], Р. Шмагала [26; 27] та ін.

Мета статті – висвітлити історичний розвиток кераміки Західного Поділля та визначити особливості, які вплинули на формування стилістичних тенденцій у цій галузі.

Західне Поділля багате на якісні гончарні глини. Найвищого піднесення керамічне виробництво зазнало у кінці XIX – першій половині XX ст. За даними відомої дослідниці К. Матейко, на середину XX ст. кількість гончарних осередків налічувала близько 33 одиниць і мала найширшу з-поміж інших областей Західної України мережу. Дослідження, які проводилися науковцями пізніше, розширили цей список та довели, що народна кераміка Західного Поділля відзначилася значним внеском у традиційну культуру українського народу [11, с. 4]. Кераміка субрегіону розвивалася у традиційному руслі досвіду попередніх поколінь, у якому втілились і відобразились мистецькі вподобання народу та практичність застосування. На формування стилістичної направленості гончарних виробів вплинули ремісничі цехи, художньо-промислове шкільництво.

Розвиток західноподільського керамічного виробництва відбувався не ізольовано. Територія краю була межею Східного Поділля та Галичини, що було зумовлено історико-політичними умовами. У межах, окреслених дослідженням, Західне Поділля перебувало під владою Австро-Угорщини (1867–1918 рр.), Польщі (1918–1939 рр.), Радянської України (1939–1991 рр.) та незалежної України (1991 – сьогодні).

Звісно, культура інших держав та відкритих в один чи інший бік кордонів дещо вплинули на традиційно-побутовий устрій регіону. Територія зазнала впливів дотичних історико-етнографічних районів. Взаємовпливи формотворення, композицій і мотивів орнаменту Західного Поділля зі Східного Поділля та Косова, Кутів, Пістиня відзначив дослідник народних промыслів Тернопільщини Р. Гарасимчук. Автор вказав на багатий геометричний та рослинний орнамент і порівняв кераміку зі східноподільськими та задністровськими аналогами [5, с. 72–89]. Близькість керамічних виробів досліджуваного субрегіону відзначив і В. Гудак, який глибоко вивчав кераміку Східного Поділля. Науковець відзначив близькість керамічних виробів Західного Поділля з іншими регіонами України і вказав на глибоке коріння керамічного промыслу, археологічні дані якого засвідчують, що матеріальна культура населення близька до культури Побужжя і Київщини, хоча має і фракійські елементи [9]. Звичайно, ці порівняльні аспекти потребують більш детального вивчення та аналізу. Але варто зазначити, що традиційне гончарство Західного Поділля розвивалося, трансформуючи досвід під свої смаки та вподобання, зберігаючи при цьому автентичність та неповторність.

Відродження міського ремесла та його зміцнення відбувається в XVI – першій половині XVII ст. У результаті за рахунок ремесел утримувалися жителі міст, де значну частину становили ремісники. Великого розквіту різні промисли набувають із поширенням на початку XVI ст. в регіоні магдебурського права, яке одними з перших отримали жителі м. Бучача (1515 р.) та м. Підгайців (1536 р.). Автономність міст сприяла зростанню самостійності міських громад, розвитку ремесел і торгівлі [20, с. 7], у тому числі надавалося право на проведення ярмарків.

На початку становлення ремісничі цехи об'єднували майстрів багатьох профілів, з поглибленням спеціалізації ремісники виокремлювалися в різні спеціалізовані цехи. Вони уклали свій статут, який затверджував начальник цеху. У 1563 р. в м. Копичинці уже існував цех, який об'єднував 12 ремісничих видів діяльності, у тому числі й гончарство [20, с. 41]. У Тереховлі в 1590–1648 рр. існував цех із 25 видів ремесел, серед яких також було гончарство [8, с. 59]. Надалі на Тереховлянщині цехи виникли в с. Буданові (1705 р.) та с. Струсові (1745 р.) [17, с. 21]. Буданівські цеховики виготовляли тонкостінні високоякісні вироби. Зокрема, в Тернопільському обласному краєзнавчому музеї зберігається димлений, чітко сформований чайник з накривкою [ТОКМ, інв. № СКФ-294].

У Бережанському цеху великого значення надавали віросповіданню, а його членом міг бути лише чоловік, народжений у законному шлюбі. Пізніше до обов'язків цехів входило обслуговування оборонних веж міста, вони мали свою частину фортифікаційного укріплення на міських валах [3, с. 30]. Схожі обов'язки мали майстри в м. Підгайці. Через відносно малу кількість ремісників у поодиноких підприємствах ремісничі цехи в інших містечках Підгаєччини, окрім м. Підгайці, не розвинулись. У XVII ст. в містечку разом із шевським, ковальським, бондарським та музичним цехами було створено гончарний цех. А їх зростання розпочалося після входження Західного Поділля до складу Австрійської імперії з 1772 р. Збереглися прізвища династії керамістів: Доскочі та Меленики [19, с. 182].

Гончарський цех у с. Товстому Гусятинського району виник 27 листопада 1720 р. [25, с. 268–269]. У той же час король Август II надав містечку Товсте магдебурзьке право та привілеї ярмарків. А перед тим, у 1715 р., у Львові таке право було надано кільком цехам Товстого, зокрема і гончарському. Устав цеху докладно описував закони організації, дисципліни та моральної поведінки майстрів. Під час перебування краю під владою Польщі його переховував Іван Миськів. Цей документ у 1928 р. забрала польська поліція. Прапор гончарського цеху на початку XX ст. був синьо-жовтого кольору з вишитими на ньому горщиком та горнятком [10, інформатор С. Швак].

У Галичині, до складу якої входило Західне Поділля, цехи керамістів у другій половині XIX ст. були потужними організаціями, однак їх домінування зазнало обмежень через заснування в 1859 р. Товариства промисловості, яке мало право на організацію шкіл та надання фахових дипломів. Активізація суспільного руху за підтримку і збереження гончарних промислів та реорганізація освіти в цьому напрямі ставили за мету підняти промисел через удосконалення та розширення художньо-промислового шкільництва [18, с. 23].

На думку дослідників промислу, першочерговим завданням для підтримки розвитку гончарства в Західній Україні «мало стати об'єднання ремісників у союзи та артілі в кожному окремому зосередженні їх діяльності під керівництвом обізнаних з особливостями ремісничої творчості людей» [27, с. 136]. Це давало змогу організовано збувати продукцію та надавати допомогу в забезпеченні сировиною.

Наприкінці XIX ст. вагому роль в удосконаленні художньо-промислового виробництва відіграла «Комісія крайова зі справ промислових», яка підтримувала майстрів у розвитку керамічної діяльності. Заснування перших керамічних шкіл відбулося в центрах традиційного гончарства. У 1886 р. було засновано «Крайову Школу боднарсько-ковальсько-гончарську» в с. Товстому [26, с. 171]. Це сталося за сприяння священика М. Чачковського та матеріальної допомоги відомого мецената та землевласника Володислава Федоровича, активного члена «Комісії крайової зі справ промислових». Крім навчання, учні школи виготовляли різноманітну продукцію. Гончарська школа під керівництвом фахового вчителя Альбіна Білоуса з Коломиї значно підняла рівень діяльності промислу, який тоді занепадав [15, с. 156].

У 1886 р. австрійська влада видала дозвіл на відкриття 17 гончарень у Галичині. Тоді навчання підтримувалося державними субсидіями. Для того, щоб показати австрійській владі життя та побут народу руського регіону, було вирішено влаштувати етнографічну виставку під час візиту спадкоємця австрійського престолу Рудольфа до Тернополя 5 липня 1887 р. Для цього було спеціально надруковано програму. Організаційний комітет цієї виставки очолили меценат В. Федорович та відомий громадсько-політичний діяч Олександр Барвінський [15, с. 179].

Гончарна продукція Товстого відповідала смакам вибагливої публіки і користувалася великим попитом серед споживачів. Її можна було придбати на ярмарках і в крамницях Кракова, Львова, Тернополя. Мистецьку кераміку центру експонували на виставках домашнього промислу у Львові та Відні. У 1887 р. гончарну школу Товстого вперше було представлено на Крайовій рільничій і промисловій виставці у Кракові. На Крайовій виставці у Львові 1894 р. в павільйоні руських товариств В. Федорович показав 630 зразків кераміки з Товстого [15, с. 179]. За високі художні якості кераміки майстри О. Петрович з Бережан та Я. Пригарський із Товстого були відзначені на виставках у Львові та Тернополі. Разом із виробами цих майстрів було оцінено керамічну продукцію із с. Золотий Потік, с. Вертелки, с. Беремляни, с. Кудринці [17, с. 65].

Пошуки народного стилю в Галичині кінця XIX – початку XX ст. було орієнтовано на творче переосмислення мотивів народного орнаменту та стилізацію схем, характерних для сесесії. Народно-стильовий напрям полягав у трактуванні народної орнаментики, характерної для гончарних осередків, зокрема Товстого. Про високий рівень майстрів цього села свідчать результати низки вищезазначених виставок.

Гончарство краю кінця XIX–XX ст. розвивалося у двох основних напрямках: традиційне виробництво в домашніх умовах та на засадах керамічних шкіл. Після 1939 р. на західних землях України радянська влада поширила впровадження артілей, жорстка податкова політика руйнувала приватну власність [14]. Гончарний промисел побутував у гончарнях при колгоспах, промкомбінатах, цегельнях, черепичних заводах.

Спадковість фаху, який передавали від батьків до дітей, посідала провідне місце в селах. До того ж малоземельність селян змушувала їх займатися певним ремеслом, який давав заробіток. Напівкустарні майстерні розвивалися із середини XIX ст., що певною мірою було пов'язано зі скасуванням кріпацтва в Австрійській імперії 1848 р.

Виробничо-промислового розвитку Бережан та краю сприяла торговельно-промислова школа. У 1890–1891 рр. у ній навчалося 145 осіб. Випускники школи славилися на весь Тернопільський край. У спеціалізованому закладі можна було отримати звання майстра-кераміста. Для цього «необхідно було вміти робити кахлі, класти «кахельну» піч та робити макітру з бортом в 30 см. за гончарним кругом» [6, с. 175]. Спочатку учень навчався в майстра й отримував звання «челядника», а потім працював ще два роки, заробляючи для себе гроші. Лише після цього він міг отримати диплом (концесію) майстра.

У м. Підгайцях у 20-х рр. XX ст. майстри-гончарі набирали по 1-3 учнів-«челядників», які майже рік вчилися місити глину, і лише потім їм дозволяли працювати за гончарним кругом. Учень платив за навчання, до його обов'язків входила і робота по господарству. Іспит на звання майстра був теоретичний та практичний [6, с. 178]. Відомий майстер з Гончарівки Моностириського р-ну Іван Бойко 12-ти річним хлопцем також починав науку з вимішування глини у свого дядька Олекси Поповича [10, інформатор І. Вдовин].

Гончарство Західного Поділля досягло високого рівня розвитку наприкінці XIX ст. й активно розвивалося до середини XX ст. попри складні суспільно-економічні умови. Народне мистецтво кераміки першої третини XX ст. мистецтвознавці називають показовим щодо кількості осередків і центрів, де виробляли утилітарний неполиваний посуд. У цей час високого розвитку набуває й підполив'яний розпис – гончарі створювали полив'яні соковито і щедро декоровані речі. Із другої половини XX ст. гончарство поступово занепало, а зріс попит на металевий, фаянсовий та фарфоровий посуд.

Полив'яний мальований посуд с. Товстого, м. Бережан, м. Підгаєць, м. Копичинець славився високими мистецькими якостями. Кожен із цих осередків вирізняється поліхромністю барв, різноманітною орнаментикою, в основі якої – архаїчні мотиви геометричного, зооморф-

ного та фітоморфного розпису. Також підполив'яний розпис був розвинений у с. Устечко, різнобарвними поливами прикрашали посуд у с. Золотий Потік.

Народні майстри Західного Поділля виготовляли переважно чорний неполив'яний посуд. При випалі такий посуд давав міцнішу та менш пористу структуру черепка, ніж червоний неполив'яний. Окрім цього, одноразовий випал димленого посуду потребував меншої кількості дров, що для безлісної території (порівняно з Волинню чи Карпатським регіоном) для незаможних гончарів було вагомим чинником.

Варто зазначити, що в кожному центрі мальованої кераміки виготовляли також неполив'яні гончарні вироби. Такий посуд мав значно ширше розгалуження в типології, і його краше розкуповували споживачі. Розписна кераміка носила швидше святковий, виставковий (для мисника) характер.

Товстенський центр гончарства посідає чільне місце серед інших гончарських осередків краю і знаний високомистецьким підполив'яним розписом. Одним із найстаріших майстрів мальованої кераміки був Яків Пригарський. Гончар одним із перших у Товстому використав декоративні ефекти із «затюками» зеленої фарби. Миска, датована 1862 р., свідчить, що мистецтво підполив'яного розпису розвивалося тут ще до заснування гончарної школи [17].

З 1896 до 1900 р. у гончарній школі працював видатний художник-кераміст Михайло Лукіянович. Колишній випускник Товстенської гончарної школи став видатним фахівцем у справі кераміки. Майстер оздоблював вироби філігранним розписом, у якому традиції гончарної школи переплелися з фантазією та витонченим ріжкуванням. У той час художні особливості Товстенської гончарної школи «зводились до двох напрямів – творчого збагачення місцевих традицій та інтерпретацій західноєвропейських орнаментальних тенденцій» [18, с. 165–167]. М. Лукіянович сміливо використовував у розписах досягнення передового на той час стилю сецесії та яскраві барви тла: сині, брунатні, охристі. Здобувши досвід у низці керамічних шкіл Чехії та Моравії, майстер працював у Львові, отримавши заслужене визнання.

Гончарне професійне виробництво в Товстому існувало до 1940-х рр. Цей факт підтверджує посвідчення, видане Дам'яну Боднару, про те, що він навчався професії гончаря у крайовому гончарському цеху. Документ датовано 6 травня 1929 р. і скріплено круглою печаткою, на якій розміщено стилізоване зображення гончарного горна та глечика, а також підпис цехового майстра Миколи Гарматюка [ТОКМ, експозиція]. У цей час (1930-ті рр.) тут активно продукують миски підполив'яного розпису із зображенням риб [МЕХП, інв. № ЕП-43548], оленів [МЕХП, інв. № ЕП-43541], птахів [МЕХП, інв. № ЕП-43539] тощо. З початку ХХ ст. і до періоду між двома війнами в Товстому працювали гончарі Франко Гарголь та Григорій Лисий. Декоративну та побутову кераміку виготовляли Прокіп Кулик, Микола Гарматюк, Гнат Вус, Степан і Кость Камінецькі та ряд інших знаних гончарів. Окрім виробничої діяльності, у гончарному осередку Товсте 1920–1940-х рр. не припинялася й освітня робота з навчання керамічної майстерності [10, інформатор С. Швак].

Гончарну традицію своїх земляків у Товстому продовжив член Національної спілки майстрів народного мистецтва України В. Бардачевський. Про високий професійний рівень свідчить його вміння випалювати теракотову, полив'яну, димлену кераміку. Виразністю та декоративністю позначені сформовані на крузі вироби майстра: макітри, миски, тарілки, дзбанки, глечики, горщики, кухлі, підсвічники тощо. Гончар використовує елементи та мотиви народного розпису, що максимально зближує його вироби з традиційним гончарством.

Наприкінці ХІХ ст. гончарство активно розвивалося в Буданові та Струсові. Тут виготовляли різноманітну за типологічними групами кераміку. Технічні підвиди також були різними: чорнодимлена, полив'яна та неполив'яна кераміка. У Буданові на той час було близько 15 гончарів. Тут також працював відомий майстер, що виготовляв димлену кераміку, Теофіл Земський. Формотворення виробів підпорядковане оригінальним рішенням [МЕХП, інв. № ЕП-43430], а оздоблення його творів лискуванням носило рослинний характер. У роботах майстра спостерігається і наліпний рослинний декор. Буданівські гончарі виготовляли величезні гладуни для зберігання збіжжя місткістю 30–40 л. на замовлення фільварків. Ці вироби в Буданові випалювали на чорно і червоно, а в Струсові – лише на чорно [20, с. 551, 365].

У Струсові наприкінці XIX – початку XX ст. працювало понад 20 гончарів [24], а перед війною – 7 чи 8 [13, с. 171]. У давнину Струсів був відомий завдяки продукуванню різного типу посуду, зокрема горщиків, гладущиків, макітер чорних та жовтих, полив'яних та різноманітно оздоблених, а також «файок» (люльок для куріння). Відомими гончарями були родини Войтин і Рожнятовських [24, с. 820]. На початку XX ст. століття полив'яний посуд виготовляв Якуб Войтина, зокрема у дзбанках бачимо оригінальні способи оздоблення та пластичного вирішення вушок. В осередку працювали Василь і Григорій Заєць, які виготовляли димлену та червону кераміку: макітри, горщики, баньки, підвазонники та мисочки під них, кухлі для пива. Г. Заєць намагався формувати тонкостінні вироби, окрім того, виробляв полив'яний посуд, а також попільнички, ліхтарики, свищики, скарбнички та прикрашав їх розписом. Син Я. Войтини Євген був останнім гончарем Струсова [13, с. 171].

Відомим центром гончарства було м. Підгайці. Після того, як містечко стало повітовим центром у 1867 р., спостерігається загальне піднесення його економічного рівня. У 1880-х рр. тут нараховувалося, крім представників інших спеціальностей, 22 гончарі. Для задоволення потреб населення було відкрито цілу низку невеликих підприємств та кілька печей для випалювання гончарного посуду [19, с. 137–138].

Мальована кераміка з Підгайців відзначалася високими мистецькими якостями фляндрованого розпису на побілкованому та червоному тлі [22, с. 23]. На початку XX ст. в місті ще існував гончарний цех [23, с. 155], надалі гончарі Підгайців працювали індивідуально. У міжвоєнний період їх було декілька десятків. Зокрема уже згадувана династія Доскоків та Мелеників, Василь Голуб, Володимир та Василь Тесельські, Бронислав Розмаїтий [19, с. 200]. Практично до середини століття в Підгайцях гончарством займалися Лука та Амброзій Розмаїті. Вони виготовляли господарський посуд: дзбанки, миски, горщики, глечики, горнятка, макітри та пластику малих форм – скарбнички та свищики. Полив'яний посуд Розмаїтих вирізнявся великою різноманітністю барв полив. Роботи Л. Розмаїтого у 1930-х роках було взято на виставку у Відень [6, с. 177].

Поряд з іншими центрами розписної полив'яної кераміки почесне місце посідають Копичинці. У другій половині XIX ст. тут поширилося виготовлення розписної кераміки. Одним із відомих майстрів був Йосип Лабанович, про майстерність якого знали далеко за межами містечка. Й. Лабанович виготовляв посуд, в оздобленні якого зооморфні мотиви поєднував із рослинним і геометричним орнаментами, нанесеними різкуванням та фляндрівкою на різноманітних кольорах тла [МЕХП, інв. №№ ЕП-43492, ЕП-43494; ЕМК, S II/4751]. Варто згадати про ще одного майстра з Копичинців – М. Гринькова, у виробі якого спостерігаються різні підходи в декоруванні, зокрема поєднання розпису поливами різного кольору на одному виробі [МЕХП, інв. № ЕП-43487].

До 1931 р. у Копичинцях працювало 20 гончарів [17, с. 65]. На той час традиційне гончарство продовжували гончарі Оліховські, які жили по теперішній вулиці Садовій, та Лабановичі, які мали свою гончарню біля станції.

Бережанський центр розписної підполів'яної кераміки відомий завдяки оригінальному фляндрованому розпису, яким покривали переважно миски та дзбанки. Михайло Островський із с. Рай, що потім став одним з мікрорайонів Бережан, застосовував двоколірне оздоблення фляндрівкою [12, с. 104]. Хист гончаря П. Сагайдачного та інших майстрів проявився в дуже дрібних, вишуканих, переважно рослинних мотивах декорування.

Гончарство в с. Устечко Заліщицького району активно розвивалося з середини XIX ст., на той час тут працювало 82 гончарі, у міжвоєнний період їх кількість скоротилася до 6, а після війни – до 3 осіб. Після Першої світової війни в с. Устечко існував цех, цехмістром якого був Яків Годованець. На початку століття одним горном користувалися 4–6 гончарів, дехто мав і особистий горн. Збут виробів був великий, перекупщики платили добре – «чекали, коли майстер виїме (виріб, додаток автора) з печі» [1, арк. 289].

Полів'яні вироби в с. Устечко почали виготовляти у другій половині XIX ст. і продукували до кінця 1950-х років, а перед тим робили лише «сиві» та «червоні» вироби. Наприкінці XIX – на початку XX ст. «поливані вироби виготовляли Годованець та Касіян Йосафат» [1, арк. 289]. Зокрема В. Годованець виготовляв вази, підвазонники, дзбанки, миски, які оздоблював у

традиційній гудульській палітрі (жовто-зелено-брунатній). У с. Устечко для розпису використовували «фарби «кобальт», а також жовту і рожеву» [1, арк. 291]. Відомий дослідник кераміки Ю. Лашук подав інформацію про те, що в 1944–1956 рр. у смт Товсте Заліщицького району працював гончарський цех при промкомбінаті, де працювало 2–3 майстри з Устечка як надомники Товстенського промкомбінату. На відміну від с. Товсте Гусятинського р-ну, в смт Товсте Заліщицького р-ну гончарства ніколи не було, оскільки поблизу не було придатних для гончарювання глин [1, арк. 298]. Спогади місцевих жителів-старожилів, відсутність повідомлень про існування гончарства в місцевому музеї підтверджують цю інформацію [10, інформатор С. Перепічка].

До 1939 р. ХХ ст. в с. Калагарівка Гусятинського району цеглястий неполив'яний посуд (гладушки, миски, горщики) виготовляли Олексій та його син Михайло Коханчуки. Вони проживали в районі Глиняників. Окрім посуду, гончарі виготовляли також іграшки, які місцеві жителі називали «свистунки» [10, інформатор Т. Дмитрина].

1906 р. у с. Золотий Потік було Товариство гончарів-кустарів [21, с. 154]. Виготовляли тут гончарний посуд, свічники, іграшки. Формотворення та оздоблення виробів були характерними для Західного Поділля, хоч і відчувався вплив майстрів із Косова та Галича.

Напередодні Першої світової війни гончарство продовжувало розвиватися в Бучачі, Берем'янах і Золотому Потоці; в останньому промисел проіснував найдовше. До Другої світової війни тут працювали гончарі Михайло Охрієвич та Корнелій Сенкевич – знані майстри з виготовлення теракотового посуду та посуду, покритого прозорою або зелено-жовтою і брунатною поливами [21, с. 172].

У смт. Микулинці високоякісний гончарний посуд продукували здавна [17, с. 64]. Ярмарковий понеділок до 1914 р. збирав багато ремісників, у тому числі й гончарів [25, с. 765]. Знаним майстром містечка був Іван Топольницький. Його глечики та вази прикрашали староство в Тернополі. Останнім гончарем містечка був Роман Костецький [25, с. 306–307].

Розвиток гончарного промислу в с. Гончарівка Монастириського району здавна зумовлений покладами високоякісних глин. У першій третині ХХ ст. тут працювало близько 120 гончарів, не припинилося ремесло і після війни — гончарством займалася майже кожна родина села. Великі обсяги продукції потребували збуту, тому гончарі навантажували вози і вирушали в дорогу на декілька днів, продаючи її по віддалених селах. На 1997 р. у Гончарівці над виготовленням посуду працювало 15 сімей, а на початок нового тисячоліття залишилося 4 гончарі: Іван Бойко, Віктор Удовин, Іван Удовин та Іван Вдовин. У цьому селі збереглися найбільш усталені традиції приготування глини, виготовлення та випалу гончарних виробів. На початок ХХІ ст. це був єдиний західноподільський осередок, що зберіг традиції гончарства з виготовлення утилітарного посуду, який і тепер широко використовують споживачі.

Типологія виробів відомого майстра із Гончарівки, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України І. Бойка вирізняється великим різноманіттям: глечики, дзбанки, макітри, миски, горщики, маслобійки, вази, свічники, дитячий посуд, свищички тощо. Віктор Удовин з цього ж села у продукуванні своїх виробів більш зорієнтований на сучасні запити споживачів: макітри, підвазонники, свічники, миски, скарбнички, порційні горщики тощо.

У воєнний і післявоєнний періоди та в часи економічної скрути гончарні промисли розвивалися доволі активно внаслідок занепаду більш великих промислових структур. Гончарство продовжувало розвиватися, однак кількість гончарів та гончарних осередків все одно скорочувалася.

Гончарство у Товстому почало занепадати в 1960-х роках [10, інформатор С. Швак]. Така ж доля спіткала Копичинці, Підгайці, Бережани, Струсів, Устечко та інші гончарні осередки. Гончарний утилітарний промисел зберігся лише в Гончарівці, проте асортимент виробів значно зменшився, зокрема баньки, цідильники, ринки, які широко побутовували в 1920–1930-х рр., замінив скляний та металевий посуд.

У той час керамічний посуд з ужитку витісняє дешевша фабрично-заводська продукція, тому виробництво гончарної продукції різко скорочується. На противагу цьому у багатьох містечках, де були придатні глини, відкривають цегельні та кахельні заводи.

Наприкінці ХХ ст. розвиток гончарного ремесла занепадає, що було зумовлено низкою соціально-економічних причин. Тривалий період (два покоління) державного контролю і регулювання та відсутність вільного ринку унеможливив розвиток гончарства. Разом із тим фаянсовий, фарфоровий і металевий посуд швидко витіснили з ринку гончарні вироби. Проте гончарне виробництво ніколи не зникло, і глиняні вироби, хоч і в невеликій кількості, завжди мали попит серед населення краю.

У другій половині ХХ ст. І. Черниш з м. Копичинці, В. Годованець із с. Устечко, М. Баценко з м. Скала-Подільська, Й. Дунець із м. Борщів, Т. Левків із с. Мала Березовиця Збаразького району [16, с. 4] продукували утилітарні та декоративні вироби, підтримуючи народне мистецтво, що занепадало [2, с. 4]. Відродженню напівзабутих ремесел та продовженню народних традицій у другій половині ХХ ст. сприяло навчання керамічної справи при школах, дитячих студіях, у гуртках кераміки. У процесі навчання більшість шкіл віддавала перевагу декоративним виробам. Керамісти почали виготовляти художню кераміку для інтер'єрів і пластику малих форм.

Художню кераміку при Товстенській середній школі до 1989 р. викладав Є. Куцярьський. У виробках майстра та учнів бачимо керамічну скульптуру, декоративний посуд. Продовжив справу свого попередника В. Бардачевський, який навчав учнів формувати кераміку на гончарному крузі та створювати пластику з різноманітних зооморфних фігурок, виготовляти свищики. Школа під керівництвом майстра заслужила звання зразкової дитячої студії народної кераміки [10, інформатор В. Бардачевський].

У 1970-х рр. С. Дяків із с. Голгоче Підгаєцького району [10, інформатор С. Дяків], Л. Стасюк із с. Королівка Борщівського району [10, інформатор Л. Стасюк] організували гуртки кераміки при середніх школах. Починаючи із середини 1980-х р., у Підволочиському будинку школяра керамічної справи учнів навчав Микола Жигальський [10, інформатор М. Жигальський]. У другій половині 1990-х рр. гурток кераміки було відкрито в Тернопільській школі народних ремесел. Спочатку його очолював Євген Рудик, а потім – Ольга Мельничук. Вищезазнані майстри (крім О. Мельничук) були випускниками Косівського технікуму народних і художніх промислів [10, інформатор О. Мельничук].

У 1990-х роках забуте ремесло димленої кераміки відродили ентузіасти з смт. Скалат під керівництвом Володимира Юрика. Майстри виготовляли свої речі на основі старих скалатських зразків, однак не копіювали витвори своїх попередників, а вносили своє бачення у класичні форми зразків чорної кераміки. Тут працював кооператив «Галичанка» з подружжям керамістів Інни та Євгена Рудиків, Романа Олійника, Григорія та Тетяни Бешканазде та іншими митцями, які у своїх творах застосовували осучаснені прийоми традиційного формотворення ваз, дзбанків, слоївків, свічників із поєднанням традиційних способів декорування: гравірування, лощення, наліпний декор [2].

Отже, гончарство краю насамперед розвивалося на спадковості традиційного ремесла. Розвитку народного мистецтва кераміки сприяли загальноукраїнські та європейські процеси, які трансформувалися і входили в середовище народної культури. Вплив на формування стилістичних тенденцій мало цехове виробництво. Значного розквіту гончарство набуло наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., чому сприяло заснування керамічних шкіл та об'єднання ремісників у союзи та артлілі. У другій половині ХХ ст. гончарство занепадало. Відродженню ремесел, що згасали, сприяло навчання керамічної справи при школах, дитячих студіях, у гуртках кераміки.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЕМК	– Етнографічний музей у Кракові
МЕХП	– Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України
ТОКМ	– Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Інституту народознавства НАН України. Ф. 1. Документи підсумкової наукової документації за 1951–1971 рр. Оп. 2. Спр. 129. Лашук Ю. Гончарство, народна кераміка Української РСР (машинопис), 1963, 311 арк.
2. Балюх В. Ремесло для внуків / В. Балюх // Ровесник. – 1997. – 6 березня. – С. 4.
3. Бережанська земля: історично-мемуарний збірник / [упоряд. В. Лев]. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Бережани, 1970. – 877 с.
4. Вольська С. О. Кераміка Західного Поділля кінця XIX–XX ст. (історія, типологія, художні особливості) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.06 / Вольська Світлана Олексіївна. – Львів, 2013. – 16 с.
5. Гарасимчук Р. П. Народное искусство Тернопольской области УССР / Р. П. Гарасимчук // Советская этнография. – 1957. – № 2. – С. 72–89.
6. Гирман В. Гончарні осередки Тернопільщини / В. Гирман, В. Козача // Українське гончарство: національний культурологічний щорічник / [упоряд. О. Пошивайло]. – Опішне, 1996. – Кн. 3 : За рік 1995. – С. 173–186.
7. Голод І. В. Міське ремесло Західної України XIV–XVIII ст.: курс лекцій для студ. спец. 0518 «Історія і теорія монументального і декоративно-прикладного мистецтва» / І. В. Голод. – Львів : Львівська академія мистецтв, 1994. – 196 с.
8. Гошко Т. Нариси з історії Магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. / Т. Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 211 с.
9. Гудак В. А. До питання художніх особливостей народної кераміки Тернопільської області / В. А. Гудак // Тези доповідей і повідомлень 1-ї Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 1990. – Ч. 3: Секція 5. Етнографія, фольклор. – Тернопіль, 1990. – С. 10–11.
10. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). Ф. Р-222, оп. 9. Колекція документальних матеріалів народної та професійної кераміки Західного Поділля кінця XIX–XX століття. 2007–2010 р. оп. 9. Записано Вольською С. О.
11. Дяків О. В. Художні особливості декоративного мистецтва Західного Поділля XIX–XX ст. (історія, типологія, стилістичні відміни) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.06 / Дяків Олена Василівна. – Львів, 2007. – 18 с.
12. Івашків Г. Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть / Г. Івашків. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2007. – 544 с.
13. Клименко О. Гончарні осередки Черкаської, Чернігівської, Львівської, Хмельницької та Тернопільської областей / О. Клименко // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник / [упоряд. О. Пошивайло]. – Опішне, 1996. – Кн. 3: За рік 1995. – С. 159–172.
14. Клименко О. Розвиток українського гончарства в XX ст. / О. Клименко // Народне мистецтво. – 2005. – № 1/2. – С. 38–40.
15. Кушнір В. Товсте – містечко в Медоборах / В. Кушнір. – Брошнів-Осада : Таля, 2009. – 302 с.
16. Малич А. Від того серпневого ранку / А. Малич // Вільне життя. – 1968. – 12 листопада.
17. Матейко К. І. Народна кераміка західних областей Української РСР XIX–XX ст.: історико-етнографічне дослідження / К. І. Матейко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 108 с.
18. Нога О. Українська художньо-промислова кераміка Галичини, 1840–1940 / О. Нога. – Інститут народознавства НАН України. – Львів : Українські технології, 2001. – 394 с.
19. Підгаєцька земля: історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : НТШ, 1980. – (Український архів ; т. 24.). – 744 с.
20. Савка Б. Копичинці: мандрівка через століття: історичний нарис / Б. Савка. – Тернопіль : Джура, 2001. – 580 с.

21. Станкевич М. Є. Бучач та околиці: маленькі образки / М. Є. Станкевич. – Львів : СКІМ, 2010. – 256 с.
22. Стельмашук Г. Народні художні промисли Тернопільщини / Г. Стельмашук // Образотворче мистецтво. – 1981. – № 3. – С. 23–24.
23. Стрішенець М. М. Економічна історія Тернопільщини / М. М. Стрішенець. – Тернопіль : Астон, 2001. – 311 с.
24. Тербовельська земля : історично-мемуарний збірник / [гол. ред. В. Палідвор]. – Нью-Йорк : [б. в.], 1968. – (Наукове товариство ім. Шевченка. Український архів ; т. 20). – 913 с.
25. Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина : регіональний історико-мемуарний збірник. Т. 3 : Регіональне об'єднання Тернопільщина / [за ред. Р. Миколаєвич Р. [та ін.]]. – Філадельфія, ПА : НТШ, 1983. – (Наукове Товариство ім. Шевченка. Український Архів ; т. 35.) – 846 с.
26. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції / Р. Т. Шмагало. – Львів : Українські технології, 2005. – 528 с.
27. Шмагало Р. Народні промисли і художньо-промислова освіта Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття: шляхи інтеграції / Р. Шмагало // Українська керамологія : національний науковий щорічник / [за ред. О. Пошивайла]. – Опішне, 2002. – Кн. 2. – С. 134–145.

УДК 372.874+371.3

З. А. МАЦИШИНА

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ У ШКОЛАХ УКРАЇНИ ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА

В статті досліджено особливості виховання національної культури учнів у школах України засобами декоративно-прикладного мистецтва. Охарактеризовано проблеми вивчення культури декоративно-прикладного мистецтва в українській національній школі.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, культура, традиції, звичаї, народне мистецтво.

З. А. МАЦИШИНА

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ В ШКОЛАХ УКРАИНЫ СРЕДСТВАМИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА

В статье исследованы особенности воспитания национальной культуры учеников в школах Украины средствами декоративно-прикладного искусства. Охарактеризованы проблемы изучения культуры декоративно-прикладного искусства в украинской национальной школе.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, культура, традиции, обычаи, народное искусство.

Z. A. MATSYSHYNA

PECULIARITIES OF NATIONAL CULTURE EDUCATION STUDENTS SCHOOLS IN UKRAINE BY MEANS OF ARTS AND CRAFTS

In the article attention applies on the feature of education of national culture of students at schools of Ukraine by facilities decoratively applied arts. The problem of study of culture is traced decoratively applied arts at Ukrainian national school.

Key words: arts and crafts, culture, traditions, customs and folk art.